

Lettres Persanes 8. Chapeau voor de Antwerpse correctionele rechtbank!

Koen Lemmens*

‘De toehoorders wonen de zittingen bij met ongedekten hoofde,
eerbiedig en stilzwijgend; alles wat de rechter
tot handhaving van de orde beveelt,
wordt stipt en terstond uitgevoerd.’

Artikel 759 Gerechtelijk Wetboek

Toen Montesquieu de Perzische edellieden Usbek en Rica hun tocht door Europa liet maken, ging zijn en dus hun aandacht onvermijdelijk uit naar de Franse zeden en gewoonten. Het is nochtans verleidelijk om zich af te vragen wat die Perzische reizigers van het Europa van vandaag zouden vinden. Stel nu eens dat ze in Antwerpen zouden aanmeren.

Misschien zouden ze er opschrikken van het grote aantal infrastructuurwerken. Niet zonder enige overdrijving spreekt het Antwerpse stadsbestuur van de ‘Werf van de Eeuw’, waarrond trouwens een hele (media)hype werd gecreëerd. Keynes meets Saatchi en Saatchi, zeg maar. Het orgelpunt van deze grootschalige stadsvernieuwing is ongetwijfeld het nieuwe gerechtshofgebouw, dat wij naar goede Vlaamse gallicistische gewoonte het Justitiepaleis blijven noemen. Het is een ontwerp van de wereldberoemde architect Richard Rogers en wordt gekenmerkt door de opvallende kegels op het dak. Poëtische zielen zien in de bijzondere dakconstructie een referentie aan de zeilen van de schepen die eertijds over de Schelde voeren. Iets nuchtere, zelfs cynische Antwerpenaren spreken liever over omgekeerde frietzakken. Zeg me wat je bouwt, en ik zeg wat je eet ... Vele bijnamen heeft dit gebouw intussen reeds gekregen: het Vlinderpaleis is wellicht nog de vriendelijkste.

* Docent rechtsvergelijking en vergelijkend grondwettelijk recht, Vrije Universiteit Brussel.

En zoals het gaat, men houdt ervan of niet, men vindt het grootsprakerig of gewaagd, geldverspillend of juist een gedurfde architectonische zet. Eigenlijk doet het er allemaal zelfs niet zo heel veel toe. *Bad publicity is good publicity*. In een stad waarvan de burgemeester een gewezen reclamejongen is, trekt niemand deze marketeerswaarheid in twijfel.

De kans is dan ook groot dat Usbek en Rica, indien hun reis hen vandaag van Ispahaan naar Antwerpen zou brengen, halt zouden houden aan het Vlinderpaleis. Door nieuwsgierigheid gedreven en door de citymarketing gepusht, zouden ze waarschijnlijk ook in het Vlinderpaleis willen gaan kijken. En daar zouden zij dan genoeg stof vinden voor een *lettre persane*.

Want laat er geen twijfel over bestaan, de Perzen reizen natuurlijk niet blootshoofds; zij zijn de fiere dragers van een tulband. Precies dat feit zou hen in Antwerpen problemen kunnen opleveren. Enige tijd geleden deed zich in Antwerpen immers het volgende incident voor.¹

Een orthodox-joodse man moest zich voor de rechtbank komen verantwoorden voor het feit dat hij geweigerd had om bij de laatste gemeenteraadsverkiezingen als bijzitter in het stembureau te fungeren. De betrokkene verscheen voor de rechter met een keppeltje. Hierop wees de rechter op het hiervoor geciteerde artikel 759 van het Gerechtelijk Wetboek. De jood weigerde evenwel zijn keppeltje af te nemen en verliet de rechtszaal, op zoek naar een advocate die hem zou kunnen vertegenwoordigen in zijn afwezigheid. Het potentieel geschil over de toepassing en de draagwijdte van artikel 759 van het Gerechtelijk Wetboek werd zo ontweken. Anders verging het een moslima die voor dezelfde rechter verscheen en evenzeer weigerde om haar hoofddoek af te nemen. In tegenstelling tot de joodse man, verliet de moslima de zitting niet. Zij liet zich echter ook niet vertegenwoordigen door een advocaat. In deze zaak bleef de vraag over de toelaatbaarheid van een hoofddeksel in een rechtszaal dus wel aan de orde. Als klap op de vuurpijl werd onze rechter blijkbaar diezelfde dag nog geconfronteerd met een islamitische man die evenzeer een hoofddeksel droeg – volgens de pers een muts – maar die weigerde af te nemen omdat het ‘te koud was in de zittingszaal.’²

1 De feitelijke context wordt gereconstrueerd aan de hand van persberichten. Het zou dus kunnen dat het in werkelijkheid allemaal iets anders is verlopen (volgens sommigen zou de rechter eerst geconfronteerd zijn geweest met de zaak van de islamitische man met de muts), maar dat heeft geen belang voor de grond van het betoog. Zeker is dat de correctionele rechtbank van Antwerpen een prejudiciële vraag aan het Grondwettelijk Hof heeft gesteld.

2 Volgens het Belga-bericht, dat de krant Het Laatste Nieuws overgenomen heeft. Zie: ‘Antwerps rechter vraagt advies Arbitragehof over hoofddeksels’, 26 april 2007, geconsulteerd op site: <www.hln.be> (9 mei 2007).

Gelukkig voor de (radeloze) rechters, bestaat er in de Belgische rechtsorde een grondwettelijk Hof. Rechters mogen in België de wet niet aan de Grondwet toetsen. Deze gedachte is een relict van de tijd waarin de onschendbaarheid van de wet als een onaantastbaar dogma werd aanvaard. Anders dan in Nederland, waar het de rechter nog steeds verboden is om de wet te toetsen aan de Grondwet (art. 120 Gw), heeft er zich in België een proces voltrokken waarin men gradueel de grondwetstoetsing wél is gaan aanvaarden. In het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw werd ten gevolge van het federaliseringsproces het Arbitragehof opgericht, waarvan het doel was om na te gaan of de federale staat en de federerende entiteiten binnen hun respectievelijke bevoegdheden bleven.³ Daarmee werd een eerste bres geslagen in de onschendbaarheid van de wet. Voortaan kon een bijzonder hof de wetten toetsen aan de bevoegdheidsverdelende regels. Gaandeweg werd dat '*bloc constitutionnel*' uitgebreid tot het gelijkheidsbeginsel (art. 10 en 11 Gw) en artikel 24 Gw (vrijheid van onderwijs). Momenteel mag het Hof, dat het gelijkheidsbeginsel doorheen de jaren erg ruim heeft geïnterpreteerd en daarmee het '*bloc constitutionnel*' gevoelig heeft verruimd, wetten toetsen aan titel II van de Grondwet ('de rechten en vrijheden') en nog enkele andere bepalingen.⁴ Het Hof is dus meer en meer uitgegroeid tot een grondwettelijk Hof, zodat het niet kan verbazen dat sedert mei 2007 de naam van het Arbitragehof is gewijzigd.⁵ Het Hof heet nu 'Grondwettelijk Hof'.

Het Hof kan op twee wijzen worden geadieerd: ofwel via een rechtstreeks schorsings- of annulatieberoep tegen een wetgevende akte binnen een termijn van zes maanden na publicatie. Ofwel via de techniek van de prejudiciële vraag. In dat geval kan, naar analogie van wat het geval is in het Europees recht, de bodemrechter oordelen dat voor de oplossing van een bij hem aanhangig geschil het aangewezen is dat het Grondwettelijk Hof de grondwettelijkheid van een wetgevende bepaling toetst. Indien er een strijdigheid is, zal de rechter de bepaling in het bij hem aanhangige geschil niet toepassen.

Ook de Antwerpse rechter besloot om een prejudiciële vraag te stellen aan het Grondwettelijk Hof, zodat eindelijk duidelijk zou worden of artikel 759 van het Gerechtelijk Wetboek in overeenstemming is met de Grondwet.

3 Er kan hier een parallel worden getrokken met het ontstaan en de evolutie van de Franse *Conseil constitutionnel*.

4 Die voornamelijk de grondrechten in de fiscale sfeer waarborgen.

5 Herziening van de Grondwet van 7 mei 2007, B.S. 8 mei 2007.

Het Grondwettelijk Hof moet zich nu buigen over de volgende vraag:

‘Schendt de rechtbank, wanneer zij bij toepassing van artikel 759 van het Gerechtelijk Wetboek een onderscheid maakt naargelang de religieuze overtuiging van de beklagde om het dragen van een hoofddeksel al of niet toe te laten, het gelijkheidsprincipe?’⁶

Technisch gezien kan men een aantal vragen stellen bij de manier waarop de rechter de prejudiciële vraag heeft geformuleerd. Zo verwijst hij wel naar het grondwettelijk gelijkheidsbeginsel, maar laat hij na om de desbetreffende grondwettelijke bepalingen (art. 10 en 11) te vermelden. Daarnaast geeft hij ook niet duidelijk aan welke categorieën rechtsonderhorigen hij wenst te vergelijken, al kan impliciet wel worden begrepen op welke situaties de rechter doelt. Het blijft natuurlijk verbazingwekkend dat de rechter de prejudiciële vraag stelt in een zaak, waar er geen sprake is van religieuze motieven.⁷ Het blijkt immers zo te zijn dat de vraag gesteld wordt in de procedure tegen de man die ‘het koud had’. Wellicht was het logischer geweest dat de rechtbank de prejudiciële vraag zou gesteld hebben in de procedure tegen de vrouw, omdat de rechter dan zonder enige aarzeling artikel 19 van de Grondwet, dat de vrijheid van godsdienst beschermt, bij zijn vraag had kunnen betrekken. Ten slotte kan men zich de vraag stellen of het begrip ‘toehoorders’ gebruikt in artikel 759 van het Gerechtelijk Wetboek louter derden omvat of integendeel ook procespartijen, getuigen, deskundigen enzovoort beoogt.

Maar ach, een kniesoor die over deze opmerkingen valt. Een goed verstaander heeft immers allang begrepen dat het Grondwettelijk Hof zich eigenlijk over de volgende twee vragen zal moeten buigen:

1. Schendt artikel 759 van het Gerechtelijk Wetboek artikel 19 van de Grondwet doordat het een beperking stelt aan de godsdienstvrijheid?
2. Is er sprake van een ongelijke behandeling van gelovigen?

6 Intussen is de vraag geherformuleerd en luidt ze: ‘Schendt artikel 759 van het Gerechtelijk Wetboek de artikelen 10 en 11 van de Grondwet indien het aldus wordt geïnterpreteerd dat het de toehoorders en beklagden verboden is de zittingen bij te wonen wanneer zij een hoofddeksel dragen, ook wanneer dit hoofddeksel een uiting is van hun religieuze overtuiging?’ Belgisch Staatsblad, 1 juni 2007.

7 De website van het Grondwettelijk Hof <www.arbitrage.be> vermeldt bij de lopende zaken, onderafdeling prejudiciële vragen, dat de in dit artikel besproken vraag werd gesteld in de zaak van het Openbaar Ministerie tegen Mhamed Taheri, waaruit kan worden afgeleid dat het gaat over de zaak waarin de man is betrokken.

Artikel 19 van de Grondwet is alvast in duidelijke termen geredigeerd:

‘De vrijheid van eredienst, de vrije openbare uitoefening ervan, alsmede de vrijheid om op elk gebied zijn mening te uiten, zijn gewaarborgd, behoudens bestraffing van de misdrijven die ter gelegenheid van het gebruikmaken van die vrijheden worden gepleegd.’

Deze grondwettelijke bepaling wordt zo geïnterpreteerd dat ze de overheid verbiedt om beperkingen aan de godsdienstvrijheid te stellen op grond van religieuze of filosofische argumenten. Niets belet evenwel dat de Staat smaad of andere handelingen die hij strijdig acht met de openbare orde verbiedt of bestraft.⁸ Vandaag voegen wij daaraan toe dat deze beperkingen hoe dan in overeenstemming moeten zijn met artikel 9 EVRM: zij moeten een wettelijke basis hebben, een door artikel 9 §2 opgesomd doel dienen en noodzakelijk zijn in een democratische samenleving.

Het was natuurlijk nooit de uitdrukkelijke en voornaamste bedoeling van de wetgever om via artikel 759 van het Gerechtelijk Wetboek beperkingen te stellen aan de religieuze vrijheid. De bewuste bepaling houdt eerder verband met het goede verloop (‘de politie’) van de zitting: zij wil enkel een behoorlijk procesverloop in serene omstandigheden garanderen. Een minimum aan respect voor de rechtbank is daarvoor vereist. Deze uiting van respect impliceerde in *illo tempore* dat men zijn hoofddekse afnam. Niet alleen bij het ter kerke gaan of wanneer men een huis betrad, maar dus ook bij het binnengaan in de rechtbank, werd het hoofddekse afgenomen. De wetgever heeft destijds dus enkel een bestaande culturele praktijk bevestigd. Sporen van dat gebruik vinden we nog in ons taalgebruik. Denken we maar aan de uitdrukking: ‘Hoed af voor..!’ of, in het Frans en ook in Vlaanderen, het zwierige: ‘Chapeau!’

Dat artikel 759 van het Gerechtelijk Wetboek nooit was bedoeld om in te grijpen in de godsdienstvrijheid van de rechtsonderhorige, blijkt overigens ten overvloede uit de jarenlange praktijk. Een snelle screening van belangrijke Belgische secundaire bronnen (de jura-databank, de geannoteerde Larcier wetboeken) leert dat de verplichting om blootshoofds voor de rechter te verschijnen geen aanleiding heeft gegeven tot de creatie van rechtspraak. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat er zich hier of daar geen incident zou hebben voorgedaan, maar blijkbaar heeft dit er nooit toe geleid dat rechters over het probleem hebben geoordeeld. Nochtans zal er meer dan een kloosterlinge of

8 Cass., 3 november 1863, Pas., 1864, I, 7.

zuster ooit een zitting hebben bijgewoond, zonder dat er gevraagd werd om haar kapje af te nemen.⁹ Sterker nog, het is algemeen geweten dat een aantal joodse advocaten pleiten met hun keppeltje op. Niemand schijnt daar ooit – wat mij betreft terecht – aanstoot aan genomen te hebben. Het minste wat daaruit kan worden afgeleid, is dat de plicht om blootshoofds voor de rechtbank te verschijnen doorheen de jaren erg is gerelativeerd en wellicht zelfs in onbruik is geraakt. Net zoals het in het algemeen maatschappelijk leven, waarin hoofddeksels – het woord alleen al! – sowieso veel minder prominent aanwezig zijn, het gebruik om uit respect voor iets of iemand ‘de hoed’ af te nemen, veel minder strikt wordt nageleefd.

Desalniettemin kan men er niet omheen dat het effect van artikel 759 van het Gerechtelijk Wetboek onmiskenbaar is. Met het oog op het handhaven van de openbare orde (het ordentelijk procesverloop) worden er grenzen gesteld aan het openbaar belijden van een religie. Met artikel 9 EVRM in het achterhoofd, zal de proportionaliteitstoets doorslaggevend zijn. Precies op dat punt durf ik te betwijfelen dat de inbreuk op de vrijheid van religie, met name het verwijderen van een religieus hoofddeksel, noodzakelijk is in een democratische samenleving voor het vooropgestelde doel, de handhaving van de openbare orde. Enerzijds lijkt een zinvolle interpretatie van de fundamentele vrijheid van religie zich te verzetten tegen dergelijke verregaande ingrepen. Er bestaat immers geen enkel verband tussen het dragen van een religieus symbool en de goede orde van een terechtzitting. Dat doel – het ordentelijk verloop van de zitting – kan overigens op vele andere manieren worden bereikt dan door een verregaande ingreep in de godsdienstvrijheid. Ten aanzien van de *raison d'état* (de openbare orde) moet men meer gewicht geven aan de godsdienstvrijheid. Anderzijds moet men wellicht ook minder gewicht geven aan de betekenis van de religieuze symbolen. Is onze openbare orde dan echt niet bestand tegen een keppeltje of een hoofddoek in de rechtbank? Mijns inziens vormen deze symbolen geen bedreiging voor het ordentelijk verloop van de zittingen.

Ik acht het dan ook zeer goed mogelijk dat het Grondwettelijk Hof artikel 759 van het Gerechtelijk Wetboek niet strijdig verklaart met de Grondwet in zoverre het oplegt om uit respect voor de rechtbank blootshoofds voor de rechter te verschijnen, behalve wanneer de hoofddeksels in kwestie een religieuze betekenis hebben. In zoverre artikel 759 Gerechtelijk Wetboek zou

9 De beruchte Zuster Gertrude werd ooit door het Brusselse Hof van Assisen veroordeeld voor haar aandeel in de Rwandese genocide. Zij had, voor zover ik mij herinner, gewoon haar kapje op.

verbieden om met religieuze hoofddeksels (kippa's, hoofddoeken, kapjes, tulbanden, ...) de zitting bij te wonen, maakt het artikel wel een ongeoorloofde, want disproportionele inbreuk uit op de godsdienstvrijheid.

Hiermee zijn we dan ook bij de tweede vraag aanbeland, in het bijzonder de vraag of er een ongerechtvaardigde ongelijke behandeling zou bestaan tussen het geval waarin iemand voor de rechter verschijnt en gesommeerd wordt zijn muts af te nemen en de situatie waarin iemand voor de rechter komt en de toelating krijgt om zijn religieus geïnspireerd hoofddeksel op te houden.

In deze situatie is er wellicht geen sprake van discriminatie. Er is volgens de rechtspraak van het Grondwettelijk Hof slechts sprake van een ongrondwettelijke ongelijke behandeling wanneer twee gelijke situaties verschillend worden behandeld en er voor dit verschil in behandeling geen objectieve, draagkrachtige en proportionele redenen bestaan. In casu moet men zich echter afvragen of we wel degelijk te maken hebben met twee gelijke situaties. Ik ben geneigd te denken dat de rechtbank wat kort door de bocht gaat wanneer ze een man met een muts en een vrouw met een hoofddoek als 'gelijke situaties' beschouwt. Juister zou zijn om te spreken van een man met een kledingstuk en een vrouw met een religieus symbool. Een dergelijke benadering maakt het mogelijk om met meer precisie beide situaties met elkaar te vergelijken. Meteen wordt ook duidelijk dat het veel minder choquerend is om beide situaties anders te behandelen, precies omdat het om niet helemaal gelijke situaties gaat. De man met de muts staat veel dicht bij diegene die zich met ontblote torso voor de rechtbank zou aandienen dan bij de vrouw met de hoofddoek, die op haar beurt dan weer veel dicht staat bij de vrouw die zich met een crucifix zou vertonen in de zittingszaal.¹⁰ Maar zelfs indien men er vanuit moet gaan dat de man met de muts en de vrouw met de hoofddoek voldoende vergelijkbaar zijn, dan nog lijkt het aanvaardbaar om beiden verschillend te behandelen. De bijzondere plaats die

10 Dat is de denkfout die vele scholen mijns inziens maken naar aanleiding van de vraag of islamitische scholieren de lessen mogen bijwonen met hoofddoek. Sommige scholen maken daarover een reglement waarin ze de problematiek van de religieuze symbolen aankaarten. Andere scholen maken er zich makkelijker vanaf. Zij zeggen dan: aangezien we geen baseball caps in de lokalen aanvaarden, aanvaarden we ook geen hoofddoeken. Kruisjes mogen dan weer wel, want dat zijn hoofddeksels noch kledingstukken. Wie de hoofddoek benadert vanuit het perspectief van de kledingsvoorschriften, verliest echter het essentiële uit het oog: met name dat de hoofddoek in de eerste plaats een religieus symbool is.

religie in onze samenleving nog altijd inneemt en het belang van de godsdienstvrijheid kunnen rechtvaardigen dat, hoewel hoofddeksels in de zittingszaal in beginsel niet toegestaan zijn, een uitzondering wordt gemaakt voor religieuze symbolen die op het hoofd worden gedragen.

Indien de muts echter een religieus symbool zou zijn, dan verwijs ik naar het antwoord op de eerste vraag.¹¹

Persoonlijk heb ik de volgende drie bedenkingen.

In de eerste plaats blijf ik met de vraag zitten of het sop de kool wel waard is. Ongetwijfeld doet de multiculturele samenleving nieuwe vragen rijzen over de verhouding tussen religie en recht. Het is dan ook van groot belang om die verhouding te herdenken en te voorzien van een (nieuw) theoretisch kader.¹² Maar de problemen situeren zich elders: in de eerste plaats is er het probleem van de gelijke behandeling van de vrouw, er is het probleem van de gelijke behandeling van de godsdiensten, verder kan gedacht worden aan de problemen in het onderwijs (gescheiden zwem- en biologielessen, creati-onisme op school ...), de vraag of openbare zwembaden afzonderlijke zwem-uren voor islamitische vrouwen moeten plannen, de problemen rond het ritueel slachten (geldt overigens ook voor de joodse godsdienst).¹³ De Britse theoreticus Jeremy Waldron heeft over deze problematiek een bijzonder lezenswaardig artikel geschreven.¹⁴ Over gelovigen die met religieuze hoofddeksels terechtzittingen bijwonen, hebben wij in het verleden blijkbaar nooit problemen gemaakt. Tot op het ogenblik van het Antwerps incident, nam niemand er zelfs aanstoot aan dat joodse advocaten met keppel op pleitten. Was het dan zo hard nodig om een in onbruik geraakt artikel te reanimeren om een bijzonder gevoelige discussie te starten? In de praktijk

11 Ik besef ten volle dat deze stelling een zeer belangrijk probleem genereert, met name de vraag met betrekking tot de criteria die van een hoofddeksel een religieus symbool maken.

12 Zie bijvoorbeeld: P. de Hert en K. Meerschaut (eds.), 'Scheiding van Kerk en Staat of actief pluralisme?', Antwerpen: Intersentia 2007; E. Brems en R. Stockx (eds.), 'Recht en minderheden. De ene diversiteit is de andere niet', Tegenspraakcahier nr. 26, Brugge: Die Keure 2006.

13 Ik betreur ten zeerste dat de verhouding tussen religie en recht voornamelijk wordt ge-problematiseerd naar aanleiding van de problemen waartoe de islam aanleiding geeft. Het is op zijn minst opmerkelijk dat identieke praktijken (rituele slachtingen, dragen van godsdienstige symbolen, vrouwonvriendelijkheid ...) uit andere godsdiensten veel meer getolereerd worden.

14 J. Waldron, 'One Law for All? The Logic of Cultural Accommodation', 59 Wash. & Lee L. Rev. (2002), 3-35.

was er tot ieders tevredenheid een evenwicht gevonden. Waarom dan louter omwille van de strikte toepassing van de wet – *summa ius* maar wat mij betreft tevens ook *summa iniuria* – problemen creëren? Rechters zijn er, dacht ik, in de eerste plaats toch om problemen op te lossen. De prejudiciële vraag van de correctionele rechtbank in Antwerpen is evenwel een fraai voorbeeld van zelfinstandhouding. Ik vraag me trouwens af in welke zin het antwoord van het Grondwettelijk Hof dienstig kan zijn voor de berechting van het bodemgeschil. Want laten we dat toch vooral niet vergeten: zowel de kouwelijke moslim als de religieuze moslima waren in een proces ten gronde betrokken. Maar die procedures liggen nu natuurlijk stil tot de uitspraak van het Grondwettelijk Hof. Chapeau voor zo veel pragmatisme!

Mijn tweede bedenking gaat over het doel van artikel 759 Gerechtelijk Wetboek. Dat de rechtsonderhorige respect betoont voor de instellingen en met name voor het gerecht, ik kan het er bezwaarlijk mee oneens zijn. Maar rechters in de zittingszaal zijn zoals leraren voor een klas: er zijn er die op een natuurlijke wijze respect afdwingen en er zijn er die moeten dreigen met sancties, die de hulp moeten inhalen van directeurs en oversten en ondanks dat alles nog altijd niet kunnen rekenen op een beetje eerbied. Kortom, respect moet je verdienen: er is niets zo artificieel als afgedwongen respect en applaus op commando. Misschien moeten rechters daar ook eens over nadenken.

Ten slotte geloof ik dat artikel 759 Gerechtelijk Wetboek een uitermate slechte aanleiding is om na te denken over de verhouding religie/staat en het debat over welk soort neutraliteit we willen te voeren. Daarvoor is het artikel immers te ‘eenzijdig’ opgesteld. Het artikel gaat immers slechts over een soort religieuze symbolen, de hoofddeksels, maar laat andere religieuze symbolen buiten beschouwing. Men kan in artikel 759 Gerechtelijk Wetboek dan ook bezwaarlijk een pleidooi voor een strikte neutraliteit lezen, want men kan zich nog altijd met een kruisje om de hals in de rechtszaal begeven. Voorstanders van een strikte neutraliteit zullen dus maar moeilijk om deze discriminatie heen kunnen. Wie daarentegen zou pleiten voor erkenning van diversiteit en voor de aanwezigheid van religieuze symbolen in de publieke ruimte, kan evenmin om de vaststelling heen dat indien artikel 759 Gerechtelijk Wetboek religieuze symbolen toelaat in de rechtszaal, op religieuze hoofddeksels na, het artikel evenzeer discriminerend werkt. Met andere woorden, artikel 759 is in de ene visie te streng, in de andere niet streng genoeg. Vandaar dat een discussie over de verhouding religie/staat op basis van dit artikel onvruchtbaar is. Uiteindelijk is de hier besproken prejudiciële vraag niet meer dan een anekdotisch incident dat ons er niet van mag weerhouden om een algemener en abstracter debat te voe-

ren.¹⁵ Wat het geschil daarentegen wél aantoon, is dat wetsbepalingen die in een bepaald (mono)cultureel kader tot stand zijn gekomen, in een multiculturele en multireligieuze context plots een totaal andere betekenis kunnen krijgen en dus voortdurend moeten worden getoetst aan de grondwettelijke vrijheden om te vermijden dat de fundamentele rechten van bepaalde (minderheids)groepen worden geschonden.

Als Usbek en Rica vandaag door Antwerpen zouden struinen, zouden zij wellicht ook oog hebben voor een ander cultureel evenement. Dit jaar vieren de Antwerpenaars de 125ste geboortedag van de grootse Antwerpse schrijver Willem Elsschot.¹⁶ Een uitgelezen moment voor de verfijnde Perzen om kennis te maken met het oeuvre van de schrijver. Zouden zij zich niet aangesproken voelen door het *Het dwaallicht?* Volgend fragment, waarin Laarmans en Ali Khan, een Afghaanse man, zich in een Antwerps politiebureau bevinden, spreekt alvast voor zich:¹⁷

‘In de wachtkamer, achter een tafel, zit een dikke agent en met dikke mensen kan men meestal praten. (...). Ik neem mijn hoed af en wacht tot hij zal goedvinden het woord tot mij te richten (...)

“Sit down, zwarte Piet”, zegt de diender en hij duwt hem neer op een stoel.(...)

“Hoed af”, zegt de agent, hem zijn mutsje afnemend.

Opeens is Ali een andere man. Het is alsof hij en helm draagt, zo glanst zijn ravenzwart haar onder de booglamp. Hij zit als een beeld zo stil, de ogen op de vloer gericht, zijn fijne handen op zijn dijen rustend. De bloemen, die gevallen zijn, liggen voor zijn voeten als een offerande.

Ik waag het op te merken, dat zijn mutsje niets met een hoed te maken heeft, dat het best een godsdienstige of symbolische betekenis kan hebben en dat hij misschien beleefder is wanneer hij het ophoudt dan wanneer hij het afneemt, want dat wij zo goed als niets van die mensen weten.’¹⁸

15 Dit moet eveneens worden gekoppeld aan het verschil tussen een vernietigingsberoep en een prejudiciële vraag. De vernietigingsprocedure is abstract van aard en het resultaat geldt *erga omnes*. Bij de prejudiciële vraag gaat het eerder om een concreet geschil en kan de uitspraak van het Grondwettelijk Hof enkel leiden tot de eventuele niet-toepassing van de wetsbepaling *inter partes*. De prejudiciële procedure is dus veel concreter van aard.

16 Wie anders dan een handige citymarketeer verzint de herdenking van de 125ste geboortedag? Waren ze soms bevreesd binnen 25 jaar niet meer te weten wie Elsschot was?

17 Met dank aan Eric Rinckhout, die in De Morgen van 16 mei 2007 (‘Het hier en nu van Willem Elsschot’, p. 14) de aandacht vestigde op (een deel van) dit fragment.

18 W. Elsschot, ‘Het Dwaallicht’, in: Verzameld werk, Amsterdam: P.N. Van Kampen 1960, p. 704 en p. 705-706.

Elsschot schreef dit in 1946. Veel later, zou de Italiaanse schrijver Leonardo Sciascia opmerken dat het wel lijkt alsof de werkelijkheid voortgebracht wordt door de literatuur.¹⁹ Kortom, rechters zouden er goed aan doen om naast de wetboeken ook nog wat méér te lezen. Want, nog steeds volgens Sciascia, 'de meeste mensen weten niets van zichzelf noch van de wereld als de literatuur het hen niet leert.'²⁰

Hoed af, voor zo veel inzicht!

19 L. Sciascia, *L'affaire Moro*, Milaan: Adelphi, 1994, p. 29.

20 C. Magris, *Utopia e disincanto*, Garzanti 1999, p. 24.